

ДУХОВНІ ЗДІБНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Кузнецов О.І. Духовні здібності особистості як психологічна проблема. У статті проаналізовано поняття духовних здібностей у зарубіжних та вітчизняних наукових теоріях. Охарактеризовано духовні здібності через здатність до трансценденції, переживання духовних станів, здатність сакралізувати повсякденний досвід, використовувати духовні ресурси для вирішення життєвих завдань та самовдосконалення, здійснювати добродійні вчинки, співчувати та інші трансцендентні, екзистенційні та моральні здатності, через процеси самопізнання, саморегуляції, самоконтролю і самовдосконалення з метою саморозвитку, через систему якостей спонтанності, проникливості, цілісності, полenezалежності, смирення, почуття покликання, через соціальну свідомість та духовну присутність.

Ключові слова: здібності, духовні здібності, духовність, духовні цінності, трансцендентні, моральні та екзистенційні здібності, духовний інтелект.

Кузнецов А.И. Духовные способности личности как психологическая проблема. В статье проанализированы понятия духовных способностей в зарубежных и отечественных научных теориях. Охарактеризованы духовные способности через способности к трансценденции, переживания духовных состояний, способность сакрализовать повседневный опыт, использовать духовные ресурсы для решения жизненных задач и самосовершенствования, осуществлять добродетельные поступки, сочувствовать и другие трансцендентные, экзистенциальные и нравственные способности, через процессы самопознания, саморегуляции, самоконтроля и самосовершенствования с целью саморазвития, через систему качеств спонтанности, пронизательности, целостности, полenezависимости, смирения, полenezависимости, через социальную осознанность и духовное присутствие.

Ключевые слова: способности, духовные способности, духовность, духовные ценности, трансцендентные, моральные и экзистенциальные способности, духовный интелект.

Постановка проблеми. Трансформації сучасного суспільства випробовують на міцність багатовікові завоювання культури і традиційні засади суспільства, змінюючи людське світосприйняття, систему духовних та смислових життєвих орієнтирів, ставлячи нові вимоги до особистості та її духовних здібностей. Перебудова духовних цінностей особистості посилюється економічною кризою, трансформацією релігій та інших соціальних інститутів, таких як сім'я, право, національна ідея та культура.

В українському культурному просторі на тлі процесів глобалізації відбуваються перетворення політичної та економічної системи, які призводять до «духовного вакууму». У таких умовах актуалізуються потреби у виробленні ефективних способів подолання стресу, розвитку життєздатності, повернення до одвічних цінностей, добра і моралі. Зазначені обставини зрушують сучасну психологічну науку звернутись до проблеми дослідження духовних здібностей особистості.

У вітчизняній психології вивчення проблеми здібностей було розпочато Б.М. Тепловим, який у цьому понятті розглядав три ідеї: здібності – це індивідуально-

психологічні властивості особистості, що відрізняють людей між собою; здібності пов'язані з успішністю виконання діяльності; здібності не зводяться до знань, умінь і навичок, а розвиваються і вдосконалюються у практиці діяльності. У словниках А.В. Петровського та М.Г. Ярошевського [6], також В.І. Войтка [5] здібності також пов'язані з продуктивністю та успішністю діяльності. Здібності також розглядаються як властивості функціональних систем, що реалізують окремі психічні функції, які мають індивідуальну міру вираженості, що проявляється в успішності та якійсь своєрідності засвоєння та реалізації діяльності (В.В. Шадріков) [9], є частиною структури особистості, яка актуалізується у конкретній діяльності, визначає її якість (К.К. Платонов) [4]. Духовні здібності є предметом дослідження Ф. Воган, О.Ю. Головіної, Р. Еммонса, К. Нобл, Г.В. Ожиганової, К.І. Фоменко, Т.Б. Хомуленко, В. Д. Шадрікова.

Аналіз останніх публікацій. Духовні здібності як психологічний конструкт розробляється у вітчизняній психології на основі робіт С.Л. Рубінштейна, Д.О. Леонтьєва, О.М. Леонтьєва, які описують ціннісно-сміслові аспекти життєдіяльності людини. Початок вивченню духовних здібностей у вітчизняній психології поклав В.Д. Шадріков, яким було виділено основні компоненти цього конструкта, визначено його характеристики. Згодом В.Г. Ожигановою було здійснено порівняльний аналіз робіт вітчизняних і зарубіжних дослідників в цій області і виділено три основні аспекти, властиві як зарубіжним концепціям дослідження духовного інтелекту та духовних здібностей, так і вітчизняним розробкам духовних здібностей, а саме: моральний, трансцендентний, ментальний. У сучасній українській психології О.Ю. Головіною було розпочато операціоналізацію психологічного феномену духовного інтелекту через три його складові – екзистенційну, моральну та трансцендентну. У межах зазначених досліджень стає можливим визначення духовних здібностей особистості. Проте, враховуючи недостатність розробки феномену духовних здібностей у психологічній практиці, обмеженість можливостей діагностики і підтвердження статистичної достовірності запропонованих теорій дозволяє нам говорити про доцільність подальших розвідок за проблемою духовних здібностей особистості.

Формулювання мети і завдань статті. Мета дослідження – систематизувати наукові підходи до дослідження духовних здібностей особистості.

Виклад методики і результатів дослідження. Вивчення проблеми духовних здібностей було розпочато американськими дослідниками, серед яких провідними можна назвати Сінді Вігглсворт, Роберта Еммонса, Дану Зоар, Кетрін Нобл. Зокрема, Р. Еммонс характеризує низку духовних здатностей, що передбачають уміння, базу знань людини і її досвід, зокрема: 1) здатність до трансценденції; 2) здатність входити в піднесені духовні стани; 3) здатність сакралізувати повсякденний досвід; 4) здатність використовувати духовні ресурси для вирішення життєвих завдань; 5) здатність здійснювати добродійні вчинки.

Загалом погоджуючись з позицією Р. Еммонса в питанні визначення переліку духовних здібностей, К. Нобл до них додає ще дві: 1) усвідомлення, що фізична реальність включена в більш багатовимірну реальність, з якою люди взаємодіють свідомо або несвідомо; 2) усвідомлене прагнення до психологічного здоров'я, що припускає не лише особисте благополуччя, але і громадську користь. Виділяючи деякі аспекти духовних здібностей, автор зв'язує самопізнання, саморегуляцію, самоконтроль і

самовдосконалення як здатність використовувати свій внутрішній досвід для саморозвитку [13].

Д. Зоар виділено 12 духовних здібностей, які характеризують особливості самосвідомості, а також когнітивної, афективної та поведінкової сфер особистості: 1) знання того, у що особистість вірить, і що цінує, того, що глибоко її мотивує; 2) спонтанність як проживання та реагування даного моменту; 3) здатність слідувати власній проникливості і цінностям: діяти, виходячи з принципів і глибоких переконань, і жити відповідно; 4) цілісність як уміння бачити широко моделі поведінки, відносини і зв'язки; відчувати приналежність; 5) співчуття як здатність співпереживання; 6) святкування різноманітності, тобто вміння цінувати, а не зневажати інших людей за їх відмінності; 7) полenezалежність як уміння протистояти натопу і мати власні переконання; 8) смирення як усвідомлення сенсу буття в ролі гравця великої драми, свого справжнього місця у світі; 9) схильність задавати основні екзистенційні питання, потреба в розумінні речей і здатність дістатися до їх суті; 10) можливість формулювати по-новому життєві ситуації: перебуваючи в стороні від ситуації або проблеми, бачити цілісну картину; бачити проблеми в більш широкому контексті; 11) позитивний погляд на життєві негаразди: навчання і зростання на помилках, невдачах і стражданнях; 12) почуття покликання, тобто здатність відчувати покликання служити і віддавати [15].

С. Вігглсворт визначає духовні здібності через спроможність діяти з мудрістю і співчуттям, зберігаючи внутрішню і зовнішню незворушність світу, незалежно від обставин, до яких віднесено: 1) здатності до усвідомлення власного світогляду, цілей життя, ієрархії цінностей, комплексності мислення та усвідомлення свого Его і вищого Его; 2) здатності до самовдосконалення, готовності до духовного зростання, збереження сили духу у непередбачених обставинах, життєві мета і цінності, стійка віра, життя в пошуках повчань; 3) соціальна свідомість, представлена усвідомлення причетності та інших світоглядів, широтою сприйняття часу, усвідомленням меж сприйняття та духовних законів, досвідом єдності; 4) духовна присутність (соціальна майстерність), що передбачає феномен мудрого вчителя духу, посланника мудрих змін, жалісливі / мудрі рішення, володіння силою зцілення, здатність об'єднувати негатив і позитив життя [14].

У дослідженні Д. Кінга духовні здібності характеризуються як набір адаптивних розумових здібностей, заснованих на нематеріальних та трансцендентних аспектах дійсності, особливо тих, які сприяють інформованості, інтеграції та адаптивному застосуванню нематеріальних та трансцендентних аспектів свого існування, призводять до таких результатів, як глибоко екзистенційна рефлексія, розширення свідомості, визнання трансцендентного себе і майстерність духовних станів [12]. Автор пропонує чотири основні духовні здібності: 1) здатність критично споглядати природу існування, дійсності, Всесвіту, простору, часу та інших екзистенційних / метафізичних проблем; здатність розглядати не екзистенційні питання по відношенню до свого існування з точки зору екзистенційного; 2) здатність до цілепокладання: здатність вилучати сенс і мету з усіх фізичних і психічних переживань, включаючи здатність формулювати і досягати мети в житті; 3) здатність до трансцендентальне усвідомлення: здатність ідентифікувати трансцендентне розуміння / патерни самого себе (тобто трансперсонального або трансцендентного Я), інших особистостей, фізичного світу (наприклад, не-матеріалізм) у стані нормальної свідомості, спільно з можливістю усвідомлювати свій взаємозв'язок з самим собою і фізичним світом; 4) здатність до переходу в вищі рівні свідомості:

можливість переходу на більш високі рівні свідомості (наприклад, чиста свідомість, космічна свідомість, єдність, спільність) і інші рівні на власний розсуд (за допомогою глибокого споглядання, медитації, молитви і т.д.) [12].

В. Дідріх виділяє три основних аспекти духовних здібностей особистості: 1) здатність до співвіднесення себе зі своїм вищим «Я» або Духом, а не з Его; 2) здатність до розуміння так званого «універсального закону причини і наслідку», тобто здатності приймати відповідальність за своє життя, ситуації в ній, і самого себе; 3) здатність бути не прив'язаною до результатів, форм або досвіду, духовне вдосконалення [10].

Узагальнюючи досвід зарубіжних дослідників, Г.В. Ожиганова [3] виділяє наступні психологічні аспекти духовних здібностей: 1) екзистенціальний аспект, тобто здатність зустрічатися віч-на-віч з екзистенціальною реальністю (свобода, страждання, смерть; здатність до пошуку життєвих сенсів); 2) моральний аспект як здатність до любові, співчуття, дружлюбності, емпатії, здатність до добродійної поведінки (духовна зрілість), пов'язаної з проявом доброти, чесності, терпимості, упокорювання, милосердя, великодушності, благородства, щедрості, відсутності ворожості; 3) ментальний аспект (включаючи креативність), що передбачає широту поглядів, об'єктивність, неупередженість, здатність до інтуїції, здатність до широкого бачення (прозорливість, далекоглядність), здатність до різного роду пізнання; 4) здатність до самопізнання і самоконтролю, тобто вміння фокусувати увагу, зберігати внутрішній контроль і рівновагу, зустрічаючись із складними екзистенціальними проблемами, культивувати моральну поведінку і трансформувати емоції; 5) трансцендентний аспект як здатність досягати вищих станів свідомості і самотрансценденції; здатність до розширення свідомості, що дозволяє відчувати цілісність буття і встановити зв'язок між психікою і матерією, душею і тілом.

На основі вищевикладеного автор висуває теоретичну гіпотезу: феномен духовності може досліджуватися у рамках психологічної науки на основі інтегрального, холічного підходу завдяки використанню психологічного поняття «духовні здібності», яке дозволяє цілісно представити різноманітні аспекти феномену «духовність» [3].

Г.В. Ожиганова [3] виділяє такі базові компоненти духовних здібностей як: 1) ціннісно-смісловий, обумовлений спрямованістю особистості; 2) ментальний, обумовлений розумовими і творчими можливостями; 3) ціннісно-моральний і саморегуляційний (емоційно-вольовий), пов'язані з характером особистості. На думку авторки, духовні здібності, виступаючи фундаментальними властивостями особистості, дозволяють наблизитися до пізнання духовної природи людини, сенсу буття, суті речей; відчувати нерозривну єдність усіх складових особи: соматичної, психічної, духовної. Автор пов'язує духовні здібності з ціннісно-сміисловою сферою суб'єкта, властивостями емоційності, натхнення, здатності виходу в іншу площину або простір при уявленні проблемних ситуацій, відкритістю новому досвіду, почуттям новизни, яскравим уявленням, самобутністю, що говорить про включення в їх психологічну структуру креативного аспекту особистості, творчих здібностей. Духовні здібності дозволяють піднятися на вищий щабель творчості завдяки масштабності особистості духовного суб'єкта, глибині сприйняття ним життя, заснованого на духовному досвіді. Отже, духовні здібності представляють загальне, інтегративне поняття, що включає поняття «творчі здібності» [2, с. 808].

У вітчизняній психології значний внесок у дослідження духовних здібностей був зроблений В.Д. Шадріковим, яким було виділено три типи здібностей: 1) природні здібності (що дозволяють пізнавати природу в конкретних її проявах); 2) інтелектуальні здібності (наука абстрактного, раціонального); 3) духовні здібності (пізнання історії і призначення людини, система поглядів, представлень, світовідчуття, віра) [8]. В.Д. Шадріков вказує на провідні особистісні якості, що сприяють прояву духовності: совість, честь, добродієність, віра, воля, свобода, прагнення до творчості. Автор стверджує, що духовні здібності пов'язані з певним духовним станом і виділяє його характеристики: 1) характеристики рефлексії: розширення свідомості, досягнення істини підсвідомості, встановлення комунікативного зв'язку між цими двома рівнями мислення, зосередження на пізнаваній проблемі, досягненні істини, цілісність віддзеркалення дійсності, поглиблене розуміння свого «Я»; 2) креативні характеристики: перехід до образного мислення, що активізує інформаційний обмін з підсвідомістю; образні характеристики допомагають осмислити ситуацію в цілому, у духовному стані слова і поняття переходять на рівень образів і почуттів; 3) саморегулятивні характеристики: енергетична активізація, гармонізація особи, досягнення внутрішньої гармонії, позитивного погляду на життя, посилення волі і її контролю з боку «Я», упевненість у власних силах; 4) інтегральні характеристики: цілісне віддзеркалення дійсності, єднання розумових, духовних якостей, об'єднання свідомості і підсвідомості в процесі знаходження рішення, що веде до потужного інтелектуального стрибка; 5) ціннісно-моральні характеристики: духовні цінності визначають конкретну точку зору на предмет, виділяючи його якості, важливі з боку духовних цінностей [8].

В.Д. Шадріков вказує на зв'язок духовних здібностей з духовними цінностями, обумовлених релігією: «Освоєння духовних цінностей, входження в релігійну реальність, релігійну традицію подвоює світ людини, відкриває для нього не лише світ речей, але і світ сенсу і доброти, ідеальний вимір світу» [7, с. 38].

Важливою для розуміння духовних здібностей особистості є концепція духовного інтелекту, запропонована О.Ю. Головіною, в якій в системі інтелектуальних здібностей функціонують: 1) трансцендентний компонент духовного інтелекту, що розуміється як здатність до самотрансценденції, тобто можливості розширення свідомості, досягнення її вищих станів, здатність до інтуїції як можливості виходити за межі раціонального розуміння життєвого досвіду, здатності до самоусвідомлення та самоконтролю, що дозволяють відчувати цілісність буття; 2) екзистенційний компонент духовного інтелекту, що є здатністю приймати виклики життя, вирішувати проблеми екзистенціальної реальності, здатністю до пошуку життєвих сенсів, що забезпечуються такими когнітивними властивостями, як об'єктивність і неупередженість мислення, проникливість і далекоглядність; 3) моральний компонент духовного інтелекту, який представляє собою здатність до моральної саморегуляції та добродієсної поведінки, що основана на переосмисленні моральних цінностей добра і милосердя.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У психологічних дослідженнях духовні здібності характеризуються через здатність до трансценденції, переживання духовних станів, здатність сакралізувати повсякденний досвід, використовувати духовні ресурси для вирішення життєвих завдань та самовдосконалення, здійснювати добродієсні вчинки, співчувати та інші трансцендентні, екзистенційні та моральні здатності, через процеси самопізнання, саморегуляції, самоконтролю і

самовдосконалення з метою саморозвитку, через систему якостей спонтанності, проникливості, цілісності, полenezалежності, смирення, почуття покликання, через соціальну свідомість та духовну присутність. В загальному вигляді духовні здібності, обумовлені морально-духовними цінностями особистості, можуть розумітись як здібності по здійсненню моральних виборів та вчинків, здібності вирішувати екзистенційні проблеми життя та здібності до розширення свідомості. Духовні здібності пов'язані з суто творчими та життєтворчими здібностями особистості.

Список використаних джерел

1. Головина Е.Ю. Духовный интеллект как детерминанта моральной ответственности личности / Е.Ю. Головина, Т.Б. Хомуленко, К.И. Фоменко // Теория і практика управління соціальними системами: щоквартальний науково-практичний журнал. – Х.: НТУ «ХПІ». – 2014. – № 4. – С. 51-58.
2. Ожиганова Г.В. Духовные способности как предмет психологического исследования / Г.В. Ожиганова // Развитие психологии в системе комплексного человекознания. Ч. 1. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2012. – С. 806-809.
3. Ожиганова Г.В. Психологические аспекты духовности / Г.В. Ожиганова // Психологический журнал, 2010. – Т. 31. – № 5. – С. 39-53.
4. Платонов К.К. Проблемы способностей / К.К. Платонов. – М.: Наука, 1972. – 312 с.
5. Психологічний словник / За ред. В.І. Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – 218 с.
6. Психологический словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М. 494 с.
7. Шадриков В.Д. Духовные способности / В.Д. Шадриков. – М, 1998. – 182 с.
8. Шадриков В.Д. Ментальное развитие человека / В.Д. Шадриков. – М.: Аспект Пресс, 2007. – 289 с.
9. Шадриков В.Д. Психология деятельности и способности человека: Учебное пособие / В.Д. Шадриков. – М.: Издательская корпорация «Логос», 1996. – 320 с.
10. Diedrich W.F. Human Adulthood: A Spiritual Romance. Kindle Edition, 2014. – 363 p.
11. Golovina O.Yu. The spiritual intelligence as an integrating factor of human consciousness / O.Yu. Golovina // Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія. – Х.: ХНПУ, 2016. – Вип. 53. – С. 21-28.
12. King David B., De Cicco Teresa L. Growing in Spiritual Intelligence // The International Journal of Transpersonal Studies, 2009. – V. 28. – P. 68-85.
13. Noble K. Fostering Spiritual Intelligence: Undergraduates' Growth in a Course About Consciousness // Oxford Review of Education, 2008. – № 26(2). – P. 263-288.
14. Wigglesworth C. SQ 21: The Twenty-One Skills of Spiritual Intelligence. – New York: Select Books, 2012. – 223 p.
15. Zohar D. Exploring Spiritual Capital // Spirituality in Higher Education Newsletter, 2010. – V. 5. – Iss. 5. – P. 10.

References transliterated

1. Golovina E.Yu. Duhovnyiy intellekt kak determinanta moralnoy otvetstvennosti lichnosti / E.Yu. Golovina, T.B. Homulenko, K.I. Fomenko // Teoriya I praktika upravlnnya sotsialnimi sistemami: schokvartalnyi naukovo-praktichniy zhurnal. – H.: NTU «HPI». –2014. – № 4. – S. 51-58.
2. Ozhiganova G.V. Duhovnyie sposobnosti kak predmet psihologicheskogo issledovaniya / G.V. Ozhiganova // Razvitie psihologii v sisteme kompleksnogo chelovekoznaneya. Ch. 1. – M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2012. – S. 806-809.

3. Ozhiganova G.V. Psihologicheskie aspekty duhovnosti / G.V. Ozhiganova // Psihologicheskii zhurnal, 2010. – Т. 31. – № 5. – С. 39-53.
4. Platonov K.K. Problemyi sposobnostey / K.K. Platonov. – М.: Nauka, 1972. – 312 s.
5. Psihologicheskii slovar / Za red. V.I. Voytka. – К.: Vischa shkola, 1982. – 218 s.
6. Psihologicheskii slovar / Pod obsch. red. A.V. Petrovskogo, M.G. Yaroshevskogo. – М. 494 s.
7. Shadrikov V.D. Duhovnyie sposobnosti / V.D. Shadrikov. – М, 1998. – 182 s.
8. Shadrikov V.D. Mentalnoe razvitie cheloveka / V.D. Shadrikov. – М.: Aspekt Press, 2007. – 289 s.
9. Shadrikov V.D. Psihologiya deyatel'nosti i sposobnosti cheloveka: Uchebnoe posobie / V.D. Shadrikov. – М.: Izdatelskaya korporatsiya «Logos», 1996. – 320 s.
10. Diedrich W.F. Human Adulthood: A Spiritual Romance. Kindle Edition, 2014. – 363 p.
11. Golovina O.Yu. The spiritual intelligence as an integrating factor of human consciousness / O.Yu. Golovina // Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія. – Х.: ХНПУ, 2016. – Вип. 53. – С. 21-28.
12. King David B., De Cicco Teresa L. Growing in Spiritual Intelligence // The International Journal of Transpersonal Studies, 2009. – V. 28. – P. 68-85.
13. Noble K. Fostering Spiritual Intelligence: Undergraduates' Growth in a Course About Consciousness // Oxford Review of Education, 2008. – № 26(2). – P. 263-288.
14. Wigglesworth C. SQ 21: The Twenty-One Skills of Spiritual Intelligence. – New York: Select Books, 2012. – 223 p.
15. Zohar D. Exploring Spiritual Capital // Spirituality in Higher Education Newsletter, 2010. – V. 5. – Iss. 5. – P. 10.

Kuznetsov A.I. Spiritual abilities of a person as a psychological problem. The article analyzes the concepts of spiritual abilities in foreign and domestic scientific theories. Spiritual abilities are characterized through the ability to transcendence, experiences of spiritual states, the ability to sacralize everyday experience, to use spiritual resources for life problems solving and self-improvement, to exercise good deeds and to sympathize with other transcendental, existential and moral abilities, through self-knowledge, self-control, self-control and self-improvement with the goal of self-development, through a system of qualities of spontaneity, insight, integrity, gender independence, humility, field independence, through social awareness and spiritual presence.

Keywords: abilities, spiritual abilities, spirituality, spiritual values, transcendental, moral and existential abilities, spiritual intellect.